

O‘TKIR HOSHIMOVNING FRAZEOLOGIZMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI

*Saydivaliyeva Dinora Qamariddin qizi,
JDPI O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi*

Ilmiy rahbar, f.f.f.d.(PhD) Lutfulla Sindorov

Annotatsiya: maqolada frazeologizmlarning etimologik, leksik-semantik, stilistik xususiyatlari hamda O‘tkir Hoshimov ijodida frazeologizmlarning o‘rni va ahamiyati, foydalanish mahorati haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, leksema, frazema, lison, frazeologik birlik, kategoriya, qahramon nutqi, lug‘at tarkibi, funksional jihat, leksik qatlam, badiiy matn, yozuvchi uslubi, badiiy nutq.

Frazeologiya tilshunoslik fani bo‘limlaridan biri hisoblanadi. Bu bo‘lim tilning lug‘at tarkibidagi frazemalar haqida ma’lumot beradi. Frazema ko‘chma ma’noli turg‘un birikmadir. Frazeologiya til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldordir. Birdan ortiq mustaqil leksema ko‘rinishining birikuvidan tashkil topgan, obrazli, ma’noviy tabiatga ega bo‘lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi: *tepa sochi tikka bo‘ldi, sirkasi suv ko‘tarmaydi* va hokazo¹.

Frazeologiya nazariyasiga dastlab fransuz tilshunosi Sh.Balli² asos solgan. Frazeologiyalarning grammatik, semantik, funksional – uslubiy jihatlarini rus tilshunoslarining tadqiqotlarida ham ko‘rish mumkin. Jumladan, V.Vinogradov iboralarni leksik qatlam sifatida ma’no guruhlariga ko‘ra tasniflaydi³. V.Jukov esa frazeologizmlarning kategoriya va ma’nolarini aniqlagan⁴. O‘zbek tilshunosligida frazeologizmlarni Sh.Rahmatullayev, M.Sodiqova, I.Qo‘chqortoyev, A.Rafiyev

¹ Sayfullayeva.R. Mengliyev.B va boshqalar. Hozirgi o‘zbek tili. O‘quv qo‘llanma. – T.: «Fan va texnologiya», 2009. – B. 117.

² Balli Sh. Французская стилистика. М.: Из-во иностр. лит-ры, 1961. –С. 89-90.

³ Грамматикой русского языка. Виногадов. 1952-1954 йй

⁴ Jukov A.V. Фразеологическая преходность в русском языке. Л.: ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1984. –С. 25-31.

kabi olimlar ishlarida keng o'rganilgans. Olimlar o'rgangan ishlarida frazeologizm masalalari yetarli darajada tahlil qilingan. So'zlashuv nutqida faol foydalaniladigan hamda turli badiiy matnlarda qo'llanilgan frazeologik birliklarga doir misollar orqali o'rganilganligi ahamiyatlidir. Lekin badiiy matnlarda yozuvchi uslubiga oid frazeologik birliklarni o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar olib borish bugungi kundagi muhim ishlardan hisoblanadi.

Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va ta'sirchan vosita sifatida qo'llaniladi⁶. Til birligi hisoblangan frazeologizmlarning badiiy matnda tadqiq va tahlil etilishi muhimdir. Frazeologizmlar badiiylikni ochib beruvchi unsur hisoblanadi. Badiiy nutqqa o'zgacha joziba, ko'tarinki ruh, yengillik baxsh etadi.

Frazeologizmlar biron narsa-hodisani atash, nomlash vazifasini bajarmaydi, balki shu predmet yoki hodisani aniqlashtirib, ularni emotsional va obrazli tarzda baholaydi. Adabiy tilning sofliigi va ta'sirchanligini ta'minlovchi vositalardan biri frazeologizm sanaladi. Frazeologik birliklarning eng ko'p badiiy matnda, qisman publitsistika, ilmiy ommabop matnlarda ham qo'llaniladi. Yozuvchi badiiy matnda frazeologik birliklardan quyidagi maqsadlarda foydalanadi:

1. Biror voqea-hodisani obrazli, ta'sirli ifodalash uchun: *tili uzun, ilonni yog'ini yalagan, dunyoni suv bossa, uning to'pig'iga ham chiqmaydigan;*

2. Turli holatlarni baholash uchun; frazeologizmlar salbiy va ijobiy bo'yoqqa ega: *Uning ko'zlari olayib o'rnidan turolmay qoldi;*

3. Badiiy matnda emotsionallikni ifodalash uchun: *Xudoga shukur, ko'ngli joyiga tushdi;*

4. Nutqda ekspressivlikni («ekspressiya» so'zi aslida lotincha so'z bo'lib, «kuchaytirilgan; ifodali, tasviriy» degan ma'nolarni anglatadi. Nutqning ta'sirchanlik xususiyatini ifodalaydi) ifodalash uchun;

5. Badiiy matnda satira va yumor hosil qilish uchun.

Yumor va satirani yaratishda frazeologizmlar alohida o'rin tutadi. Bu esa ularning ichki tabiati bilan bog'liq, chunki ko'pgina frazeologik birliklarning

⁵ Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, Toshkent, 1978.; Sodiqova M. «O'zbek tilining orfografik lug'ati. Toshkent. 1977.; Qo'chqortoyev I. Badiiy nutq stilistikasi. –T.: ToshDU nashri, 1975. B 48-72. Rafiyev A. O'zbek va rus tillarida ravish frazeologik birliklar. T.: 1999.

⁶ Abduazizov A. Til nazriyasiga kirish. T.: 2010. –150 b.

semantik tarkibida hazil, mazax, kesatiq, piching singari ma'no nozikliklari bo'ladi. Frazeologizmlar badiiy asardagi qahramon nutqini, uning so'zlash ohangida yumoristik yoki satirik ishorani ta'kidlash vositasi bo'lib xizmat qiladi⁷. Bunday xususiyatga ega bo'lgan frazeologizmlardan O'tkir Hoshimov o'z ijodida o'rinli foydalangan: *Ariq qazib bo'lmasa, yer qazib bo'lmasa... o'zimizniyam patagimizga qurt tushib turibdis.*

Frazeologizmlar badiiy matnga estetik zavq beradi. Kitobxon asarini o'qish jarayonida frazeologizmlardan o'ziga boshqacha emotsiya oladi. Yozuvchi ijodida qancha ko'p frazeologizmlarni ishlatsa, asarining qimmatini shunchalik oshadi. Yozuvchi asar qahramonining xarakterini, uning holatini, ichki dunyosini ochishda frazeologizmlardan foydalanadi.

Frazeologik birliklarni badiiy matnda qo'llash juda murakkabdir. Bu birliklarning mazmun tarkibida ham frazeologik, ham uslubiy ma'nolar mavjud. Badiiy matnda, umuman, yozma va og'zaki matnlarda frazeologizmlar qo'llanilganda bu birlik bir qator vazifalarni bajaradi. Bu vazifalarning biri uzual, ya'ni lisoniy xarakterga ega bo'lsa, qolganlari okkazonal, ya'ni nutqiy (uslubiy) funksiyadir. Frazeologizmlarning ichki ma'nosi, ichki tabiati har qanday badiiy matnda ro'yobga chiqadi.

Har bir yozuvchining frazeologizmlardan foydalanish uslubi va yo'nalishlari bo'ladi. O'tkir Hoshimovning «Dunyoning ishlari», «Ikki eshik orasi», «Tushda kechgan umrlar», «Bahor qaytmaydi» va shu kabi asarlarida qo'llangan frazeologik birliklarni to'plab o'rganish orqali yozuvchining o'ziga xos uslubi va yo'lini tahlil qilishga harakat qildik.

pinakka ketmoq: ma'nosi: *uxlab qolmoq*; Alimardon yaproqlarning pirpirab uchishini tomosha qila-qila pinakka ketdi⁹.

burnini suqmoq: Sinonimi: a) *bosh suqmoq*; *Aytyabman-ku, burnini suqmagan joyi yo'q edi bu bolaning*¹⁰. b) *burnini tiqmoq*; s) *tumshug'ini tiqmoq (salbiy ma'no)*; d) *chovlisini solmoq*.

⁷ Yo'ldoshev B. «Hozirgi frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari». Toshkent. 1993. –25 b.

⁸ O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi: roman. – T.: Meriyus, 2017. – B 189.

⁹ O'tkir Hoshimov. Bahor qaytmaydi: qissa va hikoyalar. –T.: Yangi asr avlodi, 2015. – B 468.

og'zi qulog'iga yetmoq: ma'nosi: xursand bo'lmoq. *Kechqurun og'zim qulog'imga yetkudek bo'lib bir do'ppi yong'oq ko'tarib keldim*¹¹.

olamdan o'tmoq: varianti: *olamdan ketdi*. Ma'nosi: o'lmoq. *Meni shuncha o'limdan asrab qolgan odam shundoq ko'z o'ngimda olamdan o'tdi*¹².

belida belbog'i bor: ma'nosi: mard. *Endi... gapning po'stkallasi shu: belimda belbog'im bor deganing ertalab hasharga kelaver*¹³.

Frazeologizmlarning yuzaga kelishi faqat ma'no hodisasidir. Frazeologizm va so'z bo'lmasa, nutqiy-sintaktik butunlik ham bo'lmaydi. Turli xususiyatlarga ega bo'lgan frazeologizmlar majmuyi tilning frazeologik qatlamini tashkil etadi. Tilning frazeologik qatlami doimiy ravishda yangi frazeologizmlar bilan boyib boradi. Shu bilan birga xalq tilining taraqqiyot qonunlarini aks ettiradi. Frazeologizmlarni o'qib, o'rganish va ularni tahlil qilish, tasniflash ma'lum ma'noda o'z xalqining tili haqida ma'lumotga ega bo'lishiga yordam beradi. Frazeologizmlar so'zlovchi nutqini ta'sirchan va kuchli emotsiyaga boy bo'lishini ta'minlovchi muhim birlik hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayfullayeva R. Mengliyev B. va boshqalar. Hozirgi o'zbek tili. O'quv qo'llanma. – T.: «Fan va texnologiya», 2009. – 416 b.
2. Abduazizov A. Til nazriyasiga kirish. T.: 2010. – 150 b.
3. Yo'ldoshev.B.Hozirgi frazeolog birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. T.: 2010.
4. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. qissa va hikoyalar / –T.: Yangi asr avlodi, 2018. – 336 b.
5. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi: roman. –Toshkent: Meriyus, 2017. – 544 b.
6. O'tkir Hoshimov. Bahor qaytmaydi: qissa va hikoyalar. –T.: Yangi asr avlodi, 2015. –500 b.

¹⁰ O'tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar / roman / «Abadiy barhayot asarlar» turkumi. –T.: «Ilm-ziyo zakovat», 2019. – B 41.

¹¹ O'tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. qissa va hikoyalar / –T.:Yangi asr avlodi, 2018. –B. 21.

¹² O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi:roman. –Toshkent: Meriyus, 2017. –B. 189.

¹³ O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi: roman. – T.: Meriyus, 2017. – B. 61.

7. O‘tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar / roman / «Abadiy barhayot asarlar» turkumi. –T.: «Ilm-ziyo zakovat», 2019. –240 b.